

KEMALİST HALKÇILIĞIN ANALİZİ: YENİ BİR YORUM DENEMESİ

İhsan Ömer ATAGENÇ¹

Özet

Halkçılık, Kemalizmin kuruluş sürecinde merkezi bir role sahiptir. İttihat ve Terakki döneminden miras kalan bu düşünce, savaş koşullarında Anadolu halkının bir araya gelmesi, eşitlikçi ve ortak bir zeminde bir devlet inşa edebilmesi açısından önemli bir işlev görmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinin ardından devletin resmi ideolojisinin temelini oluşturan "altı ok"tan biri olan Halkçılık yalnızca bir düşünsel miras değil aynı zamanda devletin kurucu ideolojisi olan Kemalizmin temel ilkelerinden biri haline gelmiş ve 1938 yılında Anayasa'ya dahil edilmiştir. Halkçılık kavramının kurucu ideolojinin niteliği açısından önemine dair yapılan tartışmalar, Kemalizmin iktidar dönemindeki Halkçılık pratiğine yönelik güncel tartışmalara doğru evrilmiştir. Halkçılık pratiğinin tartışılması yalnızca Kemalizme mesafeli yahut karşısında duran bir düşünsel ortamda değil bizzat Kemalizme içkin yorumlarda da ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Kemalizmin Halkçılık ilkesinin idealleri ve ortaya çıkan pratik arasındaki soruna dair Kemalizme içkin yapılan eleştirilere yer verilecek ve Kemalizmin halkçılık düşüncesine dair sahip olduğu idealler doğrultusunda güncel bir yorum yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Halkçılık, Solidarizm, Tek Parti, Sınıfsız Toplum

ANALYSIS OF KEMALIST POPULISM: TRYING A NEW INTERPRETATION

Abstract

The Populism has a central role in the establishment of Kemalism. This thought inherited from the period of the Committee of Union and Progress has played an important role in terms of combining the Anatolian people in the conditions of war and building a state on an egalitarian and common ground. As one of the Six Arrows that form the basis of the official ideology of the Turkish Republic after the establishment process, the Populism has become

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8853-4749>

one of the fundamental principles of Kemalism which is not only an intellectual heritage but also the founding ideology of the state, and it was included in the Constitution in 1938. The debates on the importance of the concept of populism in terms of the nature of the founding ideology evolved into current debates on the practice of Populism in the period of Kemalism. The discussion of the practice of populism appears not only in an intellectual environment that is distant to or against Kemalism but also in the immanent interpretations of Kemalism itself. In this study, the immanent critiques of Kemalism will be included in the question of the problems between the ideals of the principle of Populism and the resulting practice and a contemporary interpretation will be made in line with the ideals of Kemalism for the idea of populism.

Keywords: Kemalism, Populism, Solidarism, Single Party, Classless Society

Giriş

Halkçılık, erken Cumhuriyet döneminin siyasal ve toplumsal dönüşümünün merkezine oturmuş bir kavram olarak “altı ok” olarak bilinen kurucu iradenin düşünsel birikimindeki diğer ilkeleri de yakından etkilemiştir. Cumhuriyet döneminde yeni bir siyasal rejim ve yeni bir toplum inşasının temeli olarak ortaya çıkan Halkçılık, Cumhuriyet dönemi ile İttihat ve Terakki dönemi arasındaki ilişkinin dirsek temaslarından birini oluşturmaktadır. Geçmiş dönem ile Cumhuriyet dönemi arasında kurulan bir irtibat ise dönemle ilgili akademik literatür içindeki “süreklilik” iddiasını daha da kuvvetlendirmiştir. “Süreklilik” iddiasının sahipleri ise akademide İttihat Terakki ve Kemalist iktidar arasındaki “Halkçılık” bağlantısını da eleştirel bir düzlemde incelemektedir. Buna karşılık Kemalist tarih yazımında ise Halkçılık ilkesinin bir “ideal” çerçevesinde başarıya ulaşmış bir proje olarak görüldüğüne dair bir görüş hakimdir. Bu çalışma Kemalizmin halkçılık kavramına her iki yorumdan belirli ölçülerde farklılaşan güncel bir yorum getirmeye çalışacaktır. Güncel yorumun aracı ise Kemalist aydınların 1960’lı yıllardan itibaren yaptıkları Kemalizme içkin eleştiriler olacaktır. Güncel yorumun amacı ise 1960’lı yıllarda gündeme gelen Kemalizme içkin eleştirilerin yeniden akademik bir nitelik kazanarak tarihsel tartışmaların daha sağlıklı bir biçimde yapılabilmesini mümkün kılmaktır.

1. Kemalist Halkçılığın Düşünsel Kökenleri

Halkçılık kavramı, II. Meşrutiyet sürecinin siyasal dönüşümü içinde ortaya çıkan bir kavramdır. Evrensel dayanaklara sahip olmak ile birlikte Ana-

dolu'nun kendi koşullarına özgü ve kendi siyasal gündemine göre biçimlenmiş bir yoruma da sahiptir. Halkçılığın evrensel kaynaklarına bakıldığı zaman iki önemli kavramın bu fikre kaynaklık ettiği görülecektir. Bunlardan bir tanesi Fransız solidarizmi diğeri de Çarlık Rusyası'nda ortaya çıkan "Narodnik" hareketinin "Halka doğru" olarak biçimlenen düşüncesidir. Fransız solidarizimi, toplum içinde dayanışma ve uyum içinde bir siyasal biçimlenme sürecinin ürünüdür. Burada önemli olan kavramın "uyum" olduğunu belirtmek gerekmektedir (Toprak, 2013: 46).

Toplumsal olarak "uyum" ihtiyacının yükseliş sürecinde dönemin siyasal koşullarının önemli bir etkisi bulunmaktadır. İmparatorlukların çöküş ve buna bağlı olarak ulus-devletlerin yükseliş dönemlerinde çöken ve/veya etkisi zayıflayan monarşiler yakın bir gelecekte dağılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Merkezi otoritesi zayıflayan devletlerin dönüşüm süreçlerinde yaşadıkları "dağılma" endişesi her devleti yeni önlemler almaya sevk etmiştir. İmparatorluklardan ulus-devletlere geçiş sürecini bir devletin en zararlı atlatabilmesinin önkoşulu ise ülke içindeki konsolidasyonu ne ölçüde sağlayabildiğidir. Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan bu siyasal ihtiyaç sosyal bilimlere de yakından ilgilendirmiş, hatta büyük ölçüde sosyal bilimlere yön vermeye başlamıştır. Fransız sosyoloji okuluna bakıldığı zaman toplumun uyum ve iş bölümü içinde çalışan bir mekanizma olduğuna dair "organizmacı" görüşlerin ortaya çıktığına tanıklık edilecektir. Osmanlı Devleti açısından bu noktada en çok ön plana çıkan isim Emile Durkheim'dır. Devletin yeni gündeminde Durkheim'ın görüşlerinden etkilenecek yeni toplum biçimini açıklamaya çalışan kişi ise Ziya Gökalp olacaktır (Toprak, 2013: 151).

Solidarizm kavramının ortaya çıkış sürecindeki siyasi kriz, dönemin önde gelen siyasal akımlarına karşı bir güvensizliği de beraberinde getirmiştir. 19. yüzyılda ekonomist ve sosyalist düşüncelere yönelik getirilen eleştirilerde en yüksek ses Fransız aydınlarında ortaya çıkmıştır. Solidarizm, sınıf çatışmasını gündemine almamasına rağmen dönemin sosyal demokrasi eksenli fikirleriyle de yakınlık içindedir (Toprak, 2013: 172). Liberalizm ve sosyalizmin aynı anda eleştiriye tabi tutulduğu bu süreçte Fransa her iki sistemden bağımsız olarak bir "üçüncü yol" arayışına girmiştir (Toprak, 1977: 94). Bu durum ise Fransa Devleti'nin I. Dünya Savaşı öncesinde Üçüncü Cumhuriyet dönemindeki yönelimleri ile paralellik göstermektedir. Liberalizmin bireysel çabayı arttırmasına rağmen "adalet" kavramını yadsıması, buna karşılık sosyalizmin de yalnızca maddi göstergelerle toplumu açıklamaya çalışması alternatif bir görüşün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Liberalizm ve sosyalizmi uzlaştırmaya yönelik ortaya çıkan "solidarizm" ekonomik olarak özel sektöre ve mülkiyet hakkına dokunmadan devlet müdahaleciliğini savunan, sınıf çatışmasının gereksizliğine inanan seküler bir nitelik taşımaktadır (Toprak, 1977: 95)

Fransız solidarizminin “dayanışmacı” vurgusunun yanı sıra Rusya’da ortaya çıkan “Narodnik” hareketi de Halkçılık kavramının oluşum sürecindeki diğer önemli referanstır. Narodnik hareketi, Çarlık Rusyası içinde yönetici sınıf ile halk arasında ortaya çıkan çelişkilerin yoğunlaştığı bir dönemde etkisini göstermeye başlamıştır. Ülkenin daha çok iç siyasal krizlerinin izdüşümü olan Narodnik hareketi, Rus küçük burjuvazisinin önderliğinde kalabalık halk kitlelerini iktidara karşı harekete geçirebilmek için bulduğu “Halka doğru” ilkesi üzerine kuruludur. Bu bağlamda küçük burjuvazi geniş halk kitleleri ile temas edecek ve toplumun aydınlanması için öncü rol oynayacak olan küçük burjuvazinin liderliğinde bir toplumsal devrim gerçekleşecektir. Narodnik hareketinin ilgili dönemde başarıya ulaştığını söylemek mümkün olmasa da 1905 ve 1917 devrimlerine ilham olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (Çelik, 1998: 18-19). Narodnizmin Anadolu’ya üç eksen üzerinden girdiği iddia edilmektedir. Bunlardan ilki Bulgar aydınları aracılığı ile diğeri de Rusya’dan gelen ve entelektüel kapasitesi yüksek olan Hüseyinzade Ali gibi kişiler aracılığı ile dir. Üçüncü ve dolaylı olan yol ise Ermeni aydınları öncülüğünde başlayan ve Taşnak akımından farklı olarak ortaya çıkan sosyalist Hınçak akımıdır (Berkes, 1975: 231-232).

Tıpkı Avrupa ülkelerinin pek çoğunda olduğu gibi Osmanlı Devleti de özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle bir dağılma sürecine girmiştir. 1699 Karlofça Antlaşması ile başlayan toprak kayıplarının ardından 1838 yılında İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması ve 1881 yılında kurulan Düyun-ı Umumiye ile birlikte ülkenin ekonomik olarak bir çeşit sömürge haline gelmesi (Noviçev, 1979: 71, 86) Osmanlı Devleti’ni kurtarmaya dair fikirlerin birlik ve uyum temelinde tercih edilmesini de beraberinde getirmiştir. Devletin siyasal ihtiyacı yeni toplumsal tartışmaların da “uyum” temelinde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Emile Durkheim’in uyum ve işbölümüne dayanan görüşlerinin ülkenin gündemine oldukça hızlı bir biçimde girdiği görülecektir. Durkheim’in görüşlerinin Osmanlı Devleti’nin gündemine gelmesindeki en önemli aktör Cumhuriyet Türkiyesinin ideolojik gelişimine de yön verecek olan Ziya Gökalp’tir (Parla, 2009: 58).

Ziya Gökalp’in Osmanlı toplumunun yapısına dair görüşleri daha önce de belirtildiği gibi ülkenin siyasal ihtiyaçlarının karşılanması ile paralellik göstermektedir. Devletin kriz koşullarında ortaya çıkan görüşlere bakıldığı zaman da bu değerlendirmelerin ülkenin geleceğini kurtarmaya yönelik bir reçete niteliğini taşıdığını söylemek yanlış olmayacaktır. Gökalp’in görüşlerinin merkezindeki Durkheimci bakış açısı, Osmanlı toplumunu tanımlarken “mesleki temsil” ilkesi üzerinden hareket edilmesini sağlamıştır. Durkheim’in modern toplumun işbölümü temelinde inşası ve buna bağlı olarak da geliştirdiği “dayanışma” eksenli görüşleri Gökalp’in görüşlerini doğrudan etkilemiştir:

“Her millet içtimai taksim-i amin (iş bölümü) neticesi olarak bir takım meslek ve ihtisas zümrelerine ayrılır. Mühendisler, tabipler, musikişinaslar, ressamlar, muallimler, muharrirler, askerler, avukatlar, tüccarlar, çiftçiler, fabrikatörler, demirciler, marangozlar, çulhalar, terziler, değirmenciler, fırıncılar, kasaplar, bakkallar ilah. Bu zümreler birbirlerinin lazım ve müazimidirler. Yekdiğerinin yaptıkları hizmetler, bu mukabil muhtaçlıklar da bir nevi tesanüt değil midir?” (Gökalp, 1977: 64-65).

Benzer bir biçimde “meslek” eksenli yeni toplumsal düzenin modern ekonominin gereği olarak sanayi ve kalkınma temelinde inşa edilmesi ihtiyacı eski düzenin kurumları ile birlikte ortadan kaldırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda Durkheim’in meslek temelindeki toplumsal düzeninin Gökalp’e yansması, lonca sistemiyle ilgili görüşleri üzerinde olacaktır. Gökalp, ekonomik ve toplumsal koşulların değişmesi ile birlikte eski tip birbirinden bağımsız çalışan lonca sistemi yerine devlete doğrudan bağlı ve merkezi bir milli lonca sisteminin kurulmasını talep etmektedir (Gökalp, 1976: 149-151).

Burada devletin ihtiyaçlarına göre oldukça net bir tercih yapıldığı görülecektir. “Mesleki temsil” ilkesi dışında toplumsal yapıyı analiz ederken kullanılan diğer alternatif ise “sınıfsal” analizdir. Ancak “sınıfsal” analiz, ülkenin siyasi, ekonomik ve askeri olarak çöküş sürecinde yeni bir iç politik gündem yaratarak krizin daha da derinleşmesine neden olabilir, bu durum da devletin çöküş sürecini hızlandırabilirdi. Zira ülkenin ağır dış politika gündeminin yanı sıra toplumsal olarak “çatışma” eksenine kurulmuş olan bir politik yönelimin yakın gelecekte Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı’na sürüklenen bir coğrafyada işlevsel olması mümkün görünmemektedir. Osmanlı Devleti’nin gündemi, yaşanan krizin etkilerini hafifleterek devleti dağılmaktan kurtarabilmenin esas yolunu bulabilmektir. Bu noktada Durkheim’in sosyolojik yaklaşımı Osmanlı toplumunun ilgili dönemine en uygun cevabı veren görüş olarak kabul edilmiştir.

Gökalp’in Türkiye’de “Halkçılık” kavramının ortaya çıkışındaki etkisine ve önemli rolüne karşılık Haspolat’a göre Anadolu’da iki önemli “Halkçılık” fikri daha ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki “Halka Doğru Cemiyeti” çerçevesinde ortaya çıkan yorum iken diğeri de yine Türkçülük akımının önde gelen entelektüellerinden Yusuf Akçura’nın geliştirdiği yorumdur. Narodnizmin baskın etkisinin sonucu olarak ortaya çıkan “Halka Doğru Cemiyeti”nin halkçılık eksenindeki yorumun temelinde Müslüman-Türk unsurların yabancı sermayeye karşı ekonomik anlamda birlik olmaları yatmaktadır. Cemiyet, “Türk Yurdu” ve “Halka Doğru” başlıklı dergi ile II. Meşrutiyet dönemindeki düşünce akımlarını yakından etkilemiştir. Dönemin önde gelen aydınlarından Hüseyinzade Ali Bey, Çarlık Rusya yıllarında Panislavizm ve Rus popülizminden etkilenmiş ve İstanbul’a dönüşünde ilk gizli üniversite örgütü olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni kurmuştur (Berkes, 1975: 231-232). Türkçülük

ve halkçılık kavramlarının içiçe geçtiği bu dönem II. Meşrutiyet'in genç aydınlarının halkın görüşlerini ve taleplerini dikkate alan ve toplumun daha fazla bilinçlenmesini, seviye olarak yükselmesini hedefleyen bir görüşü ülke içinde yaymaya başlamışlardır. Rus popülizminin halkçılığa, Panislavizmin de Türkçülüğe doğru evrilmesi başta Hüseyinzade Ali olmak üzere Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu gibi erken Cumhuriyet dönemine de damga vuran aydınların dikkatini çekmiştir (Özden, 2011: 110-111).

Bu bağlamda da cemiyetin “halk” kavramı üzerinden yaptığı baskın tercih bir bütün olarak halkın kendisi değil, küçük tüccar ve eşraftan oluşan orta sınıflardır (Haspolat, 2011: 571). Akçura perspektifinden bakıldığı zaman ise Akçura'nın farkı, Gökalp'in ve cemiyetin görüşlerinden farklı olarak toplumda sınıf farklılıklarını kabul etmesidir (Akçura, 2015: 127). Akçura'nın “halk” kavramını oluşturan gruplar ise yoksul köylüler ve emekçilerden oluşan alt sınıfların toplamıdır. Akçura'nın “halk” kavramını bu şekilde tanımlamasına paralel olarak esas hedef, bu sınıfların maddi manevi sefaletlerinin giderilmesi için çalışılmasıdır (Georgeon, 2006: 100). Akçura, yoksul sınıfların bu durumda olmasının sebebi olarak da feodal ve gerici sınıfların varlığını ve yoksul sınıflar üzerindeki baskısını göstermektedir. Bu eksende ortaya çıkan toplumsal sorunların çözümü için de yoksul sınıflar ve ulusal burjuvazi gibi “ilerici sınıfların” işbirliği yaparak “gerici” ve “feodal” sınıfın hakimiyetine son verilmesi gerekmektedir (Georgeon, 2005: 133-134). Ancak bu şekilde gerçek anlamda halka dayalı bir yönetim kurmak mümkün olacaktır.

2. Çatışma-Uyuşma Ekseninde Halkçılık ve “Çelişkisiz” Bir Toplum

Tercih

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci yalnızca siyasal anlamda yeni bir devletin kurulması değil aynı zamanda yeni bir toplumun inşa sürecinin de ifadesidir. Bu “yeni toplum” kavramına bakıldığı zaman bu düşüncenin İttihat ve Terakki döneminden miras kaldığı görülecektir. Bu bağlamda Kemalist devrimin yeni toplum inşası süreci bir biçimde geçmiş dönem ile arasındaki sürekliliğe temas etmektedir. Literatürde konu ile ilgili yapılan tartışmalara genel hatları ile bakıldığı zaman Kemalizmin, İttihatçılık fikrinin bir devamı olduğunu ileri süren görüşlerin temel argümanlarından biri Kemalizmin yeni bir toplum inşa etme projesinin bir tür “toplum mühendisliği” olduğu ve bu fikrin İttihat ve Terakki döneminden süregelen bir anlayışın doğal bir uzantısı olduğu görüşüdür (Çelik, 2002: 78).

Kurucu iradenin halkçılık ekseninde yeni bir toplum inşa etme sürecinin altında yatan en önemli hususların başında “halkçılık” kavramının “toplum”

düzeyinden önce “iktidar” düzeyindeki boyutu ön plana çıkmaktadır. Zira henüz ülke *de jure* olarak kurulmadan önce Ankara’da “Halkçılık” kavramını temel alan TBMM merkezli *de facto* bir iktidarın ortaya çıkışına tanıklık edilmiştir. Halkçılık kavramını bu bağlamda yalnızca “altı ok” ilkelerinden biri olarak ve Cumhuriyet döneminin bir ürünü olarak değerlendirmek hatalı olacaktır. Halkçılık kavramı ile ilk temas edilen süreç “Kongreler dönemi” olarak da bilenen Anadolu’nun politik olarak örgütlenme sürecidir. Bu dönemde “halkçılık” kavramının bir toplum inşası sürecinden önce yeni bir iktidar inşasına daha çok gönderme yaptığı görülecektir. Başka bir ifadeyle Milli Mücadele dönemindeki “halkçılık” kavramı toplumdan daha çok müstakbel devletin siyasi rejimini tanımlayabilmenin bir aracı olarak karşımıza çıkmaktadır (Tanör, 2009: 41). Bu bağlamda dönemin halkçılık anlayışını “hakimiyet-i milliye”/“halk egemenliği” kavramları ile özdeşleştirmek mümkündür.

“Halk egemenliği” kavramının yeni siyasi rejimin inşasında Cumhuriyet kavramına karşılık gelmesi, Fransız Devrimi’nin etkilerini yansıtıyor olsa da diğer yandan “halk hükümeti” ve “halk şuraları” kavramlarının gündeme gelmesi de esas olarak Sovyet Devrimi’nin örgütlenme modelini de anımsatmaktadır. Milli Mücadele’nin “Yerel Kongre İktidarları” başlığı altında incelenen dönemde her yerel kongre iktidarı küçük bir devlet biçiminde örgütlenmekte ve Ulusal Kongre İktidarı’na geçiş sürecinde saray otoritesine karşı kendi “özerk” alanlarını yaratmaktadırlar (Tanör, 2010: 91-98). 1921 yılında kabul edilen ve *de facto* devletin ilk anayasası olma niteliği taşıyan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu kapsamında ortaya çıkan “özerlik” fikrinin temelinde ilk olarak İstanbul’a karşı özerkliğini sağlamak isteyen ve kendi coğrafyasında kendi hegemonya alanını tesis etmek isteyen bir örgütlenmenin varlığından söz etmek mümkün olacaktır (Özbudun, 1992: 43-44). Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na ruhunu veren “özerlik” kavramına yaklaşımın bu bağlamda federatif bir model üzerine kurulacak bir devlet mekanizması idealini yansıttığına dair yorumlar 1924 Anayasası ile birlikte geçerliğini yitirmiştir.

Milli Mücadele döneminde ortaya çıkan “Halkçılık” kavramının halk egemenliğine dayalı bir rejim inşasının yanı sıra yerel kongre iktidarlarının oluşturduğu halk şuraları ekseninde örgütlenmenin Sovyet modeli ile paralellik göstermesinin oldukça temel iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi bu dönemde Sovyetler Birliği ile kurulan yakın ilişkililerdir. Milli Mücadele dönemindeki “Sovyet” gerçekliği dönemin siyasi düşüncesini de yakından etkilemiştir. Anadolu basını Rusya’da yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmamış ve Sovyetler Birliği’ne dönük oldukça sıcak ve yakın yorumlar yapılmaya başlanmıştır. Burada “İslam” temelinde verilen bir savaşın Bolşevik siyasetine yakın olması gerektiği ve Bolşeviklerin ilkelerinden faydalanılması gerektiğine dair pek çok yoruma rastlamak mümkündür. (Akal, 2002: 99-108). Hatta bu etki, yüzü Sovyetler Birliği’ne dönük Yeşil Ordu’nun meclis

içindeki uzantısı olan Halk Zümresi gibi yapıların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Halkçılık kavramı ekseninde meclisteki tartışmaların ortaya çıkmasını sağlayan ve bir anlamda fitili ateşleyen olay Halk Zümresi grubunun programıdır. Bu program Yunus Nadi Bey'in *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*'nin 8 Eylül 1920 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Program (Tunçay, 2009: 369-371) genel itibarıyla Sovyet sisteminin “halk” ve “hükümet” eksenindeki modellere paralel olarak hazırlanmıştır (Başaran-Lotz ve Örnek, 2019: 60). Yeşil Ordu ve Halk Zümresi'nin literatürde genel olarak “sol” ve “Bolşevik” olarak tanımlanmasına karşılık içlerinde bulunan çeşitli sol görüşlü kişilere rağmen bu örgütlerin “sol” olarak tanımlanamayacağına dair görüşler de bulmak mümkündür (Sezgin, 2005: 41). Bunun yanı sıra Muhittin Birgen gibi sol-İttihatçı figürler ile “Türk Marksisti” olarak bilinen Kör Ali İhsan Bey'in de bu süreçte önemli bir etkinlik sahibi olduğunu söylemek mümkündür (Başaran-Lotz ve Örnek, 2019: 59). Mustafa Kemal'in meclise önerdiği meşhur “Halkçılık Bildirgesi” olarak tanımlanan programdan önce meclis içindeki sol tandanslı grupların “mesleki temsil” ilkesi doğrultusunda öneri sunduklarına işaret edilmektedir. Kör Ali İhsan Bey, İttihat ve Terakki döneminde 1917 yılı itibarıyla “mesleki temsil” önerisini iktidara sunmuş ancak gerekli yanıt alamamıştır (Tekeli ve İlkin, 2010: 367-368). Ardından yine Milli Mücadele döneminin sol eksenli gazetelerinden olan *Anadolu'da Yenigün Gazetesi*'nde Muhittin Birgen, “mesleki temsil” ilkesi esasında programı yeniden gündeme taşımıştır. Burada “mesleki temsil” ilkesinden kastedilen husus, ağalar ve memurların iktidarına karşı esas olarak köylülerin ve emekçilerin temsil edilmesinin gerekliliğidir. Bu bağlamda “mesleki temsil” ilkesinin bu dönemde sosyalist bir içeriğe sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Ali İhsan Bey, Milli Mücadele sürecinde de Mustafa Kemal'e ikinci kez önerisini sunmuş ancak yine olumlu bir karşılık alamamıştır. Ankara Hükümeti ile Sovyetler Birliği arasında bir dirsek teması oluşturan bu yapılar Türkiye'de halkçılık düşüncesinin gelişiminde önemli bir rol oynamışlardır. Bu durum ise Anadolu'da halkçılık kavramının ilk gelişim döneminde “sola açık” bir niteliğe sahip olduğu iddiasını da beraberinde getirmiştir (Başaran-Lotz ve Örnek, 2019: 65).

Dönemin siyasal gündemini esas belirleyici olan gelişme ise Mustafa Kemal'in 13 Eylül 1920'de meclise sunduğu ve “Halkçılık Programı” adı ile ortaya çıkan belgedir. Bu belge, bir program niteliği taşımasına rağmen meclise tavsiye olarak sunulan bir siyasal ilkeler bildirgesidir. Zira belgenin orijinal hali bulunamamış ve sağlıklı bir incelemesi yapılamamıştır (Arar, 1963: 7-8). Mustafa Kemal, gerek meclis içinde oluşan “siyasal ilkesizlik” eleştirilerine karşılık, gerekse Halk Zümresi ekseninde ortaya çıkan programın önüne geçerek Milli Mücadele'nin liderliği konusunda herhangi bir tartışma yaratmamak için kendi hazırladığı programı meclise takdim etmiştir (Sarıhan, 1998: 9). Bu bildirgenin temelini oluşturan husus ise “halk egemenliğine” dayalı bir

Cumhuriyet rejimi ve buna bağlı olarak da yeni bir toplumsal düzenin kurulmasıdır:

“Ancak, aslâ şüpheye yer yoktur ki Halkçılık, Atatürk’ün sâdece Cümhuriyet kelimesini telâffuz etmemek yâni hakikî maksadını gizlemek için kullandığı bir deyim olmayıp aynı zamanda Türk toplumuna vermek istediği yeni sosyal ve ekonomik düzeni ifade için kullandığı bir tâbir idi” (Arar, 1963: 12).

Halkçılık düşüncesi dönemin politik gündemine uygun olarak öne çıkan öğeleriyle daha sağlıklı bir değerlendirmeye tabi tutabilir. Cumhuriyet döneminde halk egemenliğine dayalı bir siyasal rejimin “cumhuriyet” ve “parlamentar demokrasi” ekseninde kurulması, halkçılık düşüncesinin iktidar boyutu ile ilgili niteliğinden daha çok yeni bir toplumun inşasına yönelik niteliğinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Halkçılık düşüncesinin iktidar ve siyasal rejim düzleminden toplum düzlemine doğru dönüşümü ise devletin yeni gündeminin toplumsal dönüşüm olduğuna dair ipuçlarını da içermektedir. Tıpkı İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi erken Cumhuriyet döneminde de toplumun uyum içinde çalışması gereken bir organizma olduğuna dair fikrin kuvvetli olduğu görülecektir. Bu fikrin 1920’li yıllar itibarıyla gücünü koruyabilmesinin temel nedenlerinden biri ülkenin içinde bulunduğu politik iklimin gerginliğini korumasıdır. Türkiye Cumhuriyeti’nin 1920’li yılları itibarıyla içinden geçtiği sürece bakıldığı zaman farklı boyutlarda değerlendirmeler yapılabilir. Ancak reel politik bağlamda en önemli boyut, siyasal rejim kurulurken iktidar ile muhalefet -ya da akademideki yaygın tabirle merkez- çevre- arasındaki gerilime bağlı olarak iç politikada yaşanan krizlere yönelik olarak “uyum” fikrinin gündemde olmasıdır. Mardin bu durumu “milli bir bölünme korkusu” kavramı ile tanımlamakta ve merkezdeki görüşlere karşı ortaya çıkan “sapma”lara hoşgörüsüzlüğün oldukça yaygın bir davranış olduğunu iddia etmektedir (Mardin, 2012: 187).

Kemalizmin halkçılık anlayışı da kuruluş sürecinin alternatif politika arayışları ile uyum içindedir. Kemalizmin Batılı ve parlamenter liberal bir demokrasi kurma ihtiyacı dönemin belirgin özelliklerinden birisidir. Ancak Batılı ilkelere göre bir kuruluş sürecinin de ülkenin mevcut gerçekliğine uygun olarak gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu yönde yapılan yorumlara karşılık olarak farklı araştırmacıların da halkçılık eksenindeki uygulamaları Batılı modelden kaçış olarak tarif etmelerine de rastlamak mümkündür. Başkan’a göre her ne kadar farklı yorumlar yapılsa da bu yorumların ortak görüşü Kemalizmin halkçılık anlayışının bir biçimde verili modellerden sapmaya yönelik bir eğilim içinde olmasıdır (Başkan, 2017: 166-167).

Reel politik gelişmelerden ve gerekçelerden farklı olarak Kemalizmin “Halkçılık” kavramına dair en çok tartışılan konuların başında “sınıf” mese-

lesi gelmektedir. Kemalizmin “halkçı” niteliğini anlayabilmek için sınıf meselesine bakışını farklı bir açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Burada en çok tartışılan husus Kemalizmin “sınıf” kavramını veya Türkiye’nin toplumsal analizinde “sınıf” kavramını kullanmayı reddediyor olmasıdır. II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet dönemine geçişte yöneticilerin ve aydınların “sınıf” kavramını reddettiğine dair pek çok açıklama okumak elbette mümkündür. Hatta Mustafa Kemal’in 8 Şubat 1923 tarihli Balıkesir’de yaptığı konuşma bu iddianın en temel delilleri arasında sayılmaktadır (Başkaya, 2011: 267). Bu temel iddia halkçılığa dair farklı eleştirilerin de temelinde yer almıştır. Buna göre Türkiye’de “sınıf” kavramını yok saymak halkın sorunlarını çözememek, kuru iktidarın büyük bir zaafıdır (Çavdar, 2008: 115).

Kemalizmin kurucu döneminde “sınıf” kavramında dair bir tercih kullanmaması oldukça net bir şekilde görülmektedir. Buradaki tercihi yine İttihat ve Terakki döneminde yapılan tercih ile eş değer bir noktada görebiliriz. Savaş sonrası yeni bir devlet inşası sürecinde toplumsal yapının “çatışma” ekseninde değil “uyum” ekseninde kurulmasına dair tercih Kemalizmin “halkçılık” ilkesinin de “uyum” üzerine kurulmasını beraberinde getirmiş ve sınıfların çatışması üzerine kurulu bir toplumsal yapı ilgili dönemde gündeme dahi gelmemiştir. Hatta Ahmad açısından 1930’lu yıllar itibarıyla Kemalist halkçılık açısından sınıf söylemine ve mücadelesine “hayat hakkı tanınmamaktadır” (Ahmad, 2017: 147). İsmail Hüsrev Tökin’in konuyla ilgili kaleme aldığı çalışmasında ise sınıf meselesine dair farklı bir yorum ortaya koymaktadır:

“Milli inkılabın türlü mücadeleleri içinde teşekkül eden bu endişe (parçalayıcı mücadeleden korunmak endişesi), milletin sınıf bünyesini kabul etmez gibi görünmektedir. Türkiye hiçbir zaman içtimai zümrelere, sınıflara ayrılmamış bir memleket olmamıştır. İktisadi hayat iptidai şekillerinden ileri şekillerine doğru inkişaf ederken mesleklere, sınıflara ayrılır. Bu hayatın zaruri bir kanunudur. Parti programında bahsi geçen cihet bir zihniyet ifade etmektedir. Burada tesanütüçü görüşü, hayatı inkâr mahiyetinde değil, içtimai ayrılıklara ve farklara rağmen millet fertleri arasında manevi bir birlik, bir gönül bağı tesis etmek gayesindedir. Parçalılığın, bozgunculuğun yerine gönüllere bağ olacak, gönüllere arasında köprü kuracak bir imandan, şeniyyetin üstüne yükselecek müteal, idealist bir hayat anlayışından ilham almaktadır” (Tökin, 1946: 18).

Tökin’in ilgili yorumundan yola çıkarak Kemalizmin “sınıf” kavramına yaklaşımına alternatif bir yorum getirilebilir. Zira belirli tarihi süreçlerde yaşanan olumlu ya da olumsuz her pratiğe, özcü ya da yapısal bir yorum getirilmeye çalışılırsa tarihteki her tercihin rasyonel, baştan belirlenmiş ve değişmesi oldukça zor görünen kalıplar üzerine kurulduğuna dair toptancı eleştiriler yapılması şansı da o kadar yükselecektir. Bu bağlamda Kemalizmin halkçılık düşüncesinde “sınıf” kavramının yerine dair yapılacak yorumda da benzer bir metot kullanılmalıdır. Tökin’in görüşlerinden hareketle Kemalizmin “sınıf”

kavramına yaklaşımını ideolojik niyetlerden, yapısal tercihlerden bağımsız bir biçimde dönemin siyasal ihtiyaçlarını gözönünde bulundurarak değerlendirmenin daha sağlıklı olacağı düşünülmektedir. Ülkesel ve coğrafi olarak dağılmaya doğru ilerleyen bir coğrafyadaki en temel ihtiyaç, toplumu ulusal çıkarlar ekseninde bir arada tutabilmektir.

3. Kemalist Aydınların “Halkçılık” Kavramına Eleştirel Yaklaşımı

Kemalizme dair eleştirel yaklaşımlarla ilgili günümüzdeki genel algı bu eleştirilerin yalnızca Kemalizm-dışı siyasal ve akademik çevrelerden yapıldığına yöneliktir. Özellikle de yakın döneme bakıldığı zaman Kemalizme ve erken Cumhuriyet dönemine dair yazılan çalışmaların büyük ölçüde eleştirel bir ekseninde olduğu net bir biçimde görülecektir. Halkçılık ilkesine dair yapılan eleştirilerin bir biçimde daha görünür olanları olarak nitelendirebileceğimiz çalışmalar içinde Kemalizmin halkçı niteliğine dair önemli eleştirilerin yapıldığı görülecektir. İlgili çalışmalardaki söylemlerin belirli noktalarda ortak bir tavır aldığı söylemek mümkündür. Burada ilk göze çarpan husus, eleştiri düzleminin yalnızca Halkçılık kavramı ile sınırlı kalmamasıdır. Halkçılık kavramı üzerinden yapılan eleştirilerin büyük çoğunluğu esas itibarıyla temelden bir Kemalizm ve tek parti dönemi eleştirisidir. Göze çarpan en temel eleştiri noktası da Kemalizmin bir “seçkin” zümreye ait bir düşünme biçimi, buna bağlı olarak da Osmanlı Devleti’nde ortaya çıkan üst-düzey tabakanın bir nevi devamı olduğuna dair bir eleştiridir. “Sivil-aydın” olarak tanımlanan zümrenin iktidarı ele geçirmesine dair kimi zaman olumlu bir görüş dile getirilse de son tahlilde seçkin olarak tanımlanan “sivil-aydın” zümrenin halk üzerinde yeni bir hegemonya kurduğuna dair yapılan genel analiz (Küçükömer, 1989: 93-94). Kemalizmin halkçılık anlayışına temelden yapılan bir eleştiridir. Kemalizme temelden yapılan bu eleştiri de bir anlamda Kemalizmin “halkçı” niteliğini yok saymakta, daha doğrusu bu dönemde iktidarın hiçbir şekilde halkçı olmadığını iddia etmektedir (Eliçin, 2007: 293-297). Bir başka görüş açısından da Atatürk döneminin siyasal rejimi henüz “halk” olamamış bir kitleyi yönetmeye çalışıyordu. Anadolu’da yaşayan nüfusun “halk” olarak adlandırılmaması da bir başka açıdan Kemalizmin halkçılık politikalarına dair bir başarısızlığı farklı bir şekilde ifade etmektedir (Keyder, 2011: 139).

Kemalizmin halkçılığına dair yapılan analizler bu bağlamda milliyetçilik, köycülük, ulus-inşası vb. pek çok kavram ile içiçe kullanılmaktadır (Yeğen, 2002: 61, Karaömerlioğlu, 2002: 294-297). Esas itibarıyla Halkçılık kavramının Cumhuriyetin kuruluş sürecinde ilgili kavramlar ile bağlantısını gözden kaçırmamak gerekmektedir. Buna karşılık eleştirel yazında bu bağlantı temelinde olduğu düşünülen problemlerin yansımaları olarak kabul edilmektedir.

Cumhuriyetin kuruluş sürecinin, başka bir ifadeyle erken Cumhuriyet döneminin halkçı niteliği görüldüğü ya da yansıtıldığı gibi değildir:

“Türkiye’de tek-parti dönemi halkçılığı büyük ölçüde seçkinci, tepeden inme, bürokratik, anti-liberal ve anti-demokratik niteliktedir. En güzel ifadesini ‘halka rağmen, halk için’ sloganında bulan bu anlayışın yerleşmesinde Kurtuluş Savaşı yıllarında kitlelerin, özellikle de köylülerin, aktif biçimde seferber olmaması da önemli rol oynamıştır” (Karaömerlioğlu, 2006: 49).

Bir başka analizde çok daha ağır ifadelerde Cumhuriyetin halkçılık anlayışı eleştirilmektedir:

“Mustafa Kemal’in ‘halkçı’ yönetimi kitleler için daha ağır vergiler, daha ucuza elden çıkarılan ürünler; hiçbir değişikliğe uğramayan, halka yukarıdan bakan Osmanlı merkezi yönetimine özgü baskıcı tavrı, jandarma zulmü, kendi sınırlarından süratle zenginleşen vurguncu tüccar ve Milli Mücadele ‘kahramanları’nın gösterişli harcamaları, emekçi halkın dışında gerçekleşen ‘Atatürk İnkılapları’ demektir.” (Başkaya, 2011: 270).

Yukarıdaki her iki paragraf Kemalizmin halkçılık anlayışına dair oldukça sembolik eleştirilerin bir özeti niteliğindedir. Buradaki eleştirilerin esas noktası ise Cumhuriyetin kurucu kadrosunun Osmanlı Devleti’nden devraldığını iddia ettiği “olumsuz” niteliklerin Cumhuriyet döneminde benzer bir biçimde devam ediyor olmasıdır.

Kemalizmin siyasal pratiğine yönelik eleştirel bununla sınırlı değildir. 27 Mayıs sonrası Kemalist aydınlarına bakıldığı zaman da geriye dönük dönem eleştirilerinin oldukça net biçimde yapıldığı görülecektir. Kemalizme ilişkin yapılan bu eleştiriler belirli düşünce ya da tarihsel sürecin reddi değil bilhassa aynı noktadan hareketle düşünceyi, toplumu ve ülkeyi daha ileriye doğru taşıyabilmek için bir yön arayışını ifade etmektedir. Kemalizmin “halkçılık” anlayışına yönelik eleştirilerin bizzat Kemalist aydınlar ekseninde yapılıyor olması 27 Mayıs’tan sonra Kemalizmin “devrimcilik” ilkesinin hayata geçirilmesiyle de doğrudan ilişkilidir. Kemalist aydınların “halkçılık” kavramına dair yaklaşımlarını özetlerken şu soru ile başlamak yerinde olacaktır:

“İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle miyiz?” (Özby, 2015: 95).

Kemalist aydınlar bu soruları yanıtlarken genel olarak Kemalist devrimin ideallerine sahip çıkacaklar, ancak ülkenin içinde bulunduğu durumu tanımlarken de oldukça sert eleştiriler yönelteceklerdir. Ancak diğer eleştirilerden farklı olarak bu eksende yapılan eleştiriler Kemalizmde yapısal sorunlar görmek üzerine kurulu değildir. Gerek dönemin iç ve dış şartları gerekse Atatürk’ün çabasına karşılık halledilemeyen çeşitli sorunlar üzerinden devam eden çelişkilerin varlığına işaret edeceklerdir. Bu bağlamda Atatürk döneminde daha ileri ve çağdaş bir toplumun kurulabilmesi için gerekli adımlar atılmasına rağmen eldeki imkanlar ve geçmiş dönemden gelen pek sorunun

varlığı sebebiyle atılan adımlar yarım kalmıştır. Bu genel çerçeve içinden bakıldığı zaman yaşanan sorunların yapısal değil dönemsel olarak değerlendirildiği, Atatürk döneminde atılan adımlar aynı eksenle devam ettirildiği müddetçe doğru sonuçlara ulaşmanın mümkün tezine ulaşıldığı görülmektedir.

Kemalist aydınların dönemin siyasal eleştirisini yaparken en çok başvurdukları konular kendi politik eğilimlerini de yansıtacak ölçüde ağırlıklı olarak iktisadi konulardır. 1960'lı ve 1970'li yılların Kemalist aydınları literatürde "sol Kemalizm" olarak tanımlanan ve Kemalizm sosyalizm ekseninde yeniden yorumlandığı bir düşünsel ortam içinde faaliyet göstermektedir. Kemalist aydınların ulusal ölçekte Kemalizmi referans almalarının yanı sıra evrensel bağlamda da sosyalizmin ilkelerine yakın olmaları çeşitli tarihsel analizlerin ekseriyetle iktisadi konular temelinde yapılmasını beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda da Atatürk döneminin halkçılığa dair ideallerini sahiplenen Kemalist aydınlar, uygulamadaki pek çok sorun karşısında da sessiz kalmamış ve ortaya çıkan sorunları "yapıcı" bir biçimde eleştiriye tabi tutmuşlardır. Bu dönemin aydınlarına göz atılacak olursa ilk göze çarpan kişilerin başında 1960'lı yılların düşünce dünyasına önemli katkılar yapmış olan Yön Dergisi'nin kurucusu ve başyazarı Doğan Avcıoğlu'dur. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni* başlıklı kült eserinde Cumhuriyetin henüz hukuken kurulmadığı bir süreçte dahi alınan belirli kararlarda eşitsizliğe vurgu yapmaktadır. İlk olarak "Halkçılık Beyannamesi"ni merkeze alan Avcıoğlu, alınan kararları şu şekilde eleştirmektedir:

"Aydın-eşraf karışımı olan ilk Meclis bir 'Halkçılık beyannamesi' hazırlamıştır. Antikapitalist ve antiemperyalist olduğunu ilan etmiştir. Olaylar göstermiştir ki, antikapitalist'likten murat, emperyalist Batı kapitalizminin karşısında, fakat milli bir kapitalizmin yanında olmak demektir. Bu beyannamede, 'halkın öteden beri maruz bulunduğu sefalet sebeplerini ortadan kaldırmak', 'refah ve saadeti sağlamak', 'içtimai kardeşlik ve yardımı hakim kılarak halkın ihtiyaçlarına göre tesisler yapmak' görüşleri yer almaktadır. Ama derebeylerin tahakkümünden, toprak ağalarının zulmünden, tefeci tüccarın insafsız sömürsünden, yani halkın sefaletinin gerçek nedenlerinden söz yoktur" (Avcıoğlu, 1998: 357).

Avcıoğlu, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nin analizini de yine benzer bir eşitsizlik mesajı üzerine kurmaktadır:

"İzmir İktisat Kongresi, toplumdaki sınıfların kuvvet dengesini göstermek bakımından dikkat çekicidir. Kongre'ye işçisi, köylüsü, esnafı, tüccarı vb. katılmıştır. Ne var ki, Kongre'nin aldığı kararlar büyük tüccar ve toprak sahiplerinin yararına olmuştur. Kongre, Ziya Gökalp'in etkisiyle, o zamanlar aydınlar arasında yaygın olan 'mesleki temsil'in, o günün şartlarında ancak büyük tüccar ve toprak sahibinin egemenliğini sağlayacağını göstermiştir" (Avcıoğlu, 1998: 340).

Avcıoğlu'nu her iki metninde çok net bir sınıfsal analize tanıklık etmekle birlikte bir başka detay daha göze çarpmaktadır. Avcıoğlu, her iki duruma yönelik eleştirilerini yaparken dönemin kendi içinde ortaya çıkan ve belirli bir noktaya kadar da iradeye değil, eldeki imkanların yetersizliğine de vurgu yapacak şekilde bir eleştiri ortaya koymaktadır. Döneme yönelik bölümün başında belirtilen oldukça sert eleştirilerin alt metninde dönemin politik iradesine yönelik olumsuz bir niyet okumanın belirgin olduğu görülürken Kemalist aydınların benzer bir biçimde koyduğu sert eleştiriler mevcut tarihsel süreci sahiplenerek sorun tespit eden eleştiriler olarak yorumlanabilir.

Dönemin önde gelen bir diğer aydını Vedat Günyol ise Atatürk'ün idealize ettiği gibi sınıfsız bir toplum inşa edemediğini şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Ne var ki, düşündüğü sınıfsız bir düzen, ne sağlığında gerçekleşebildi ne ölümünden sonra. Köyle kentle, emeğinin cıız geliriyle yarı aç, yarı tok yaşayan büyük çoğunluğun yanbaşında, eski rejim artığı, o rejimin bütün nimetlerinden bol bol yararlanmış bir azınlık, kaynağı karanlık mal mülkünün hazır gelirleriyle yine rahatın rahatı bir hayat süregelmiştir. Devlet kodamanlarını da içine alan bu azınlık, bir çeşit burjuva sınıfydı, kültür seviyesi de, batının küçük burjuva sınıfınının bile çok altındaydı. Türkiye'yi tezelden kalkındırabilecek olan devletçiliği bir devlet kapitalizmine dönüştüren de bu seviyesiz azınlık olmuştu” (Günyol, 1976: 49).

Günyol'un buradaki eleştirisi devlet katında oluşan bürokrasi sınıfı ile yoksul halk kesimleri arasında ortaya çıkan eşitsiz ve adaletsiz bir düzenin Atatürk'ün idealleri ile ters orantılı olarak ortaya çıkmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda da Türk toplumunun “imtiyazsız, sınıfsız ve kaynaşmış” olmadığına dair önemli bir vurgu da yapmaktadır. Günyol başka bir yazısında ise ülkedeki “birlik ve beraberlik” söylemlerinin eleştirisini sunarken ülke içindeki bölünmüşlüğü sınıfsal bir analizle açıklamayı tercih etmiştir:

“Bugün Türkiye'de birlik ve beraberlik içinde olması gerekenler, ezilen, sömürülen insanlardır sadece, emekçiler, dar gelirliler, yoksullar yetimlerdir” (Günyol, 1979: 79).

Günyol'un bu cümlesi ilgili dönemde “ulus” bütünlüğü kavramının yaşanan gelişmelerle zedelendiğine yönelik örtülü bir yoruma da sahiptir. “Birlik” kavramına duyulan ihtiyacın sürekliliğine karşılık Vedat Günyol'un bu eleştirileri yeniden ulusal ekseninde bir birlik tanımlarken bu yeni modeli vatandaşlık ya da basit bir biçimde “ulus” eksenli değil yoksul sınıfların bir araya geldiği yeni bir varolma biçimi olarak değerlendirdiğine tanıklık edilmektedir. Ceyhan Atuf Kansu'nun halkçılığa dair görüşleri de yoruma gerek kalmayacak berraktır. Kansu, halkçılık ilkesinin idealleri ile dönemin Türkiye'si arasındaki çelişkileri şu cümlelerle ifade etmektedir:

“(…) Burada, halkçılık ilkesini yıllar geççe yozlaştıran, unutturan bir yanıtıyı belirtmemiz gerekir. Yola, gerçekçi sağlam bir gözlemden çıkan, kendi ana halk kaynağını bulan devrim, sonra bu yolunu yitirir, bir ‘sınıfsızlık’ düşüyle karmaşık bir halk kavramına saplanır. ‘Sınıfsızlık’ iyi ya, bu karmaşık halk kavramıyla, Anadolu taşra orta sınıfı ve devrimin aydın orta sınıfı bu ‘sınıfsızlık’ oyunundan gelişirler ve gerçek çoğunluğun üzerine siyasal-ekonomik bir egemenlik kurarlar, ‘Hiçbir şeye, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa ayrıcalık tanımayan’ halkçı devrim, tabanına yerleşemeyince bireyler de, aileler de, sınıflar da ayrıcalaşır” (Kansu, 1996: 98-99).

Kansu’nun görüşleriyle oldukça benzer bir biçimde Cahit Tanyol da *Atatürk ve Halkçılık* başlıklı önemli çalışmasında Halkçılık ilkesi ile varılmak istenen sonuç ve gelinen noktada ortaya çıkan manzara arasındaki çelişkiyi benzer bir netlikte ifade etmektedir:

“(…) Halkçılık ilkesi, halkın herhangi bir sınıf veya zümre tarafından sömürülmesini reddeder genel yararı, zümre yararının üstünde tutar. Genel yararın ancak halkın kurmuş olduğu devlet tarafından güvence altına alınması gerekir. Bu yüzden Atatürk ilkelerinde devletçilik, halkçılığın ekonomik alanda bir koşulu, zorunlu bir ilkesi olmuştur. Devletçilik ne demektir? Bu özel girişimciliğe karşı bir düşmanlıktan çok özel girişimciliğin halkı sömürmesini önlemek için, halk adına, halk için konulmuş bir güvencedir. Halbuki bizde devletçiliğin almış olduğu biçim, bir takım büyük varlıklı kişilerin türemesine yol açmıştır. Bu yüzden halk için, halkın yararı için kurulan işletmelerden, halktan çok, bazı araçlar yararlanmış; halka sadece bir bürokrasi yükü miras kalmıştır” (Tanyol, 1981: 6).

Eleştirilerde gelen olarak ortaya çıkan özellikler bölümün başındaki iddiaları doğrular niteliktedir. Dönemin aydınları kendilerini her ne kadar kurucu ideolojinin bir devamı olarak görsele de herhangi bir şekilde sahip oldukları değerleri ölçsüz bir biçimde savunma ihtiyacı hissetmemiş ve hiçbir politik kaygı taşımadan oldukça nesnel birtakım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Kemalizmin sonraki dönemlerinde pek rastlayamayacağımız “özeleştirici” kültürü, 1960’lı yıllarda Kemalizmin çok daha gerçekçi, çok daha akılcı, çok daha bilimsel ve özgür düşünmeye açık, gelişkin bir yaklaşıma sahip olduğunu da kanıtlar niteliktedir.

4. Günümüzde Halkçılık İlkesine Yaklaşım Üzerine Bir Değerlendirme

Kemalizmin “Halkçılık” ilkesine dair yaklaşımların temelinde “imtiyazsız, sınıfsız ve kaynaşmış bir millet” olduğuna dair yaygın bir inanış yer almaktadır. Ancak Cumhuriyet döneminin bu söylemine dönemin toplumsal realitesi olarak değil kurucu iktidarın Türk toplumunu ulaştırmak istediği hedefin adı olarak düşünmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti’nin mirasını dev-

ralan bir yönetim, yalnızca ülkesel olarak değil toplumsal olarak da ciddi şekilde parçalanmış bir yapıyı devraldıklarının önemli ölçüde farkında olan kimselerdir. Kurucu iktidara yönelik yapılan analizlerde de sınıfsal temel üzerinden yapılan değerlendirmelerle sıklıkla karşılaşılmaktadır (Avcıoğlu, 1998: 358-364; Ahmad, 2012: 68; Atılğan, 2017: 269-312). Bu görüşlerin ortak özelliği yeni kurulan devletin yöneticileri ile yönetilenleri arasındaki farklılıkları “sınıf” temelinde inşa etmiş olmalarıdır. Buradaki “sınıf” kavramını ise klasik Marksist yoruma bağlı olarak yalnızca “üretim araçlarına” sahip olmakla sınırlı kalan bir tanım değil aynı zamanda politik gücü de elinde bulunduran bir yönetim iradesini de kapsamaktadır.

Kemalizmin “sınıf” gerçekliği ile karşılaşmasını sağlayan en önemli husus, kuruluş sürecindeki politik rekabetle eş zamanlı olarak iktisadi gücü de tam olarak sağlamaya yönelik atılan adımlardır. Kemalizm ekseninde yazılan metinlerde de Kemalist devrimin Türkiye’nin toplumsal dönüşümü açısından müdahale ettiği noktalardan birinin “toprak ağalığı” sistemi olduğu görülecektir. Bu bağlamda “feodal” bir düzeni geçmişten devralan kurucu iktidarın önünde hem politik hem de iktisadi olarak “engel” olan bir toprak ağalığı sistemi mevcuttur. Her ne kadar Kurtuluş Savaşı sürecinde toprak ağalarının belli bir bölümü ile işbirliği yapılmış olsa da Kemalizmin hedefleri açısından toprak ağalığı sistemi ülkedeki devrim sürecinin sağlık bir biçimde ilerlemesine en büyük engellerden bir tanesidir (Perinçek, 2010: 17-25).

Kemalizmin sınıf meselesi ile ilişkisine bağlı olarak ikinci önemli husus, “milli iktisat” politikaları ekseninde ülkenin ekonomisinin güçlendirilmesi için “milli burjuvazi” sınıfının hayata geçirilmesinin istenmesidir. Kemalizmin “sınıf” kavramına karşı olarak adlandırılması Kemalizmin kuruluş sürecindeki iktidarına alternatif merkezlerin ortaya çıkmasının talep edilmemesidir. Kendi döneminin politik gerçekliği içinde incelenmesi gereken bu hususun söylemi bir yana bırakıldığında “sınıf” kavramının reddi iddiası ile oldukça çelişkili olarak devletin bizzat kendi eliyle yeni bir sınıf inşa etmeye çalışıldığına tanıklık edilecektir. “Milli burjuvazi” basit bir meslek grubu olarak değil bizzat bir sınıf olarak değerlendirilmelidir. Devletin teşviki ile ortaya çıkan ve devlet kaynaklarının üretim araçları ile birlikte hizmetlerine sunulduğu bir iktisadi çıkar ortaklığıdır. Bu bağlamda devletin 1920’li yıllar boyunca uygulayacağı yeni ekonomik modelin lokomotifini olarak “milli burjuvazi” sınıfının ortaya çıkışına tanıklık edilmiştir (Doğan, 2014: 98).

Bu bağlamda Kemalizmin sınıf kavramını reddetme iddiasını dönemin iç politik gelişmelerine ve merkez-çevre ya da iktidar-muhalefet olarak tanımlayabileceğimiz eksen içindeki rekabete bakarak daha rahat bir biçimde anlayabiliriz. Kemalist iktidarın kurucu olduğu dönem aynı zamanda merkezi otoritenin de gücünü sağlamlaştırdığı, devam eden iç ve dış meselelerin gündemi

daha da sertleştirdiği bir süreci ifade etmektedir. Bu bağlamda tek ve yetkili iktidar olabilme çabası Kemalizmin kuruluş sürecinde farklı bir iktidar odağının ortaya çıkmasını -yeni bir “bölünme” endişesi içinde- engellemiştir. Devlet bir yandan toplumsal yapının “sınıf” ekseninde kurulmasını ulusal konsolidasyon ekseninde tercih etmezken öte yandan kendi siyasal ve iktisadi yönelimlerini desteklemek açısından yeni bir sınıfın doğuşuna bizzat öncülük etmiştir.

Ceyhun Atuf Kansu, Kemalist halkçılığa içinde bulunduğumuz dönemden nasıl bakılması gerektiğine dair hareket noktalarını şu cümlelerle özetlemektedir:

“Cumhuriyet siyasal bir kurulu düzendir, ama toplumsal bir kurulu düzen değildir. Cumhuriyet’in kurulduğu yıllarda ne kentleri saran gecekondu ne de gelişmiş bir endüstri ne de onun doğal ürünü işçi sınıfı vardı. Şimdi toplum sürekli bir akış ve değişme halindedir. Yeni isteklerle, yeni özlemlerle, yeni sorunlarla dopdoludur. Çözüm yolunu, Cumhuriyet’in siyasal yapısı içinde, ama gene onun devrimci devingenliği doğrultusunda bulmak, yaratmak zorundayız.” (Kansu, 2018: 220).

Kapitalizmin gelişim süreci, ülkede doğal olarak sınıfların daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sınıfların daha belirgin hale gelmesiyle eş zamanlı olarak ülkedeki toplumsal çalkantıların yükselişine de tanık olmak mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinden itibaren Kemalist iktidarın idealize ettiği “sınıfsız” ve “kaynaşmış” bir düzene kavuşmak mümkün olmadığı gibi gerek ekonomik çıkarlar gerekse politik mevkilerin korunması çok daha derin çatışmaların yaşanmasına ve toplumun çok daha keskin sınırlar ile ayrılmasına neden olmuştur.

Kansu’nun açtığı alan esas itibarıyla Kemalizmin “devrimcilik” ilkesinin uygulamaya geçirilmesinden başka bir şey değildir. Bugünün toplumsal gerçeklerini belirli kalıpları ezber hale getirerek tekrar etmenin Kemalizmin düşünsel tekamülüne katkısı bulunmayacaktır. Toplumsal çatışma eksenlerinin “ulusçuluk” ya da bugünün daha yaygın tabiri ile “ulusalcılık” düşüncelerine paralel olarak ve son dönemin yaygın deyimleriyle yalnızca “kimlik” problemleri üzerine inşa etmek de güncel gerçekliklerle çelişkili yorumların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Her türlü kültürel, etnik veya dini kimliklerin “ulus-devlet” projesine muhalif faaliyetlerine karşı gösterilen hassasiyet Türkiye’deki sınıfsal çelişkilerin yükseliş süreçlerine gösterilmemiştir (Aydoğan, 2015; Güler, 2015; Bursalı, 2010). Hatta Kemalistlerin yalnızca “kimlik” eksenli tepkileri, “ulus-devlet” projesine alternatif ve muhalif bir sistemin pekişmesine daha çok katkı sağlamaktadır. Genç işsizlik, gecekondulaşma, yoksulluğun artışı, işçi ve memurların özlük hakları, özelleştirmeler vb. pek çok sınıf eksenli toplumsal çatışma alanları ancak belirli ölçülere kadar tepki bulabilmektedir. Üst-yapısal alana dair gelişmelerin Kemalistlerin güncel siyaset

gündeminde daha fazla yer buluyor olması, buna karşılık alt-yapıya dair gelişmelere yönelik sessizlik bu sorunları ortadan kaldırmadığı gibi ilgi görmediği için de çok daha derinleştirmektedir.

Bugün Kemalist-ulusalcı cenah içinde “halkçılık” kavramına 1960’lı 70’li yıllardaki öz-eleştirel bir yaklaşıma tanıklık etmek mümkün değildir. Zira özellikle de 2000’li yıllardan itibaren Kemalizm adına tarihsel ve siyasi metinler kaleme alan yazarlarda yapıcı ve geliştirici özeleştirelden çok korumacı ve sekter bir yaklaşıma daha fazla tanıklık edildiği için kuruluş sürecinin ezberlerine dönüş ve yüzeysel birtakım açıklamak ile sınırlı kalınmıştır. Sinan Meydan’ın *Kuruluş Ayarlarına Dönmek* (Meydan, 2017) ve *Atatürk Etkisi* (Meydan, 2019) başlıklı çalışmaları bu husus açısından en popüler örnekleri oluşturmaktadır. Halkçılık meselesine gelindiğinde Metin Aydoğan çalışmasında halkçılık meselesi, Mustafa Kemal’in devrimlerin halk için yapıldığına ve yapılacağına dair temennilerinin dışında bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır (Aydoğan, 2015: 383-386). Yine Kemalist-ulusalcı cenahın popüler isimlerinden Anıl Çeçen’in çalışmasında da halkçılık meselesi Anadolu’da emperyalizme karşı mücadele veren bir halkın iradesini ortaya koyabilmesi açısından ön plana çıkarılmıştır (Çeçen, 2006: 125-126). Her iki analiz de Milli Mücadele döneminin ruhunu dışa aktarmakla sınırlı kalmış ve 1923 sonrası süreci değerlendirmekten kaçınan, hatta geçiştiren, bir tavır ortaya koymuşlardır.

21. yüzyıl itibariyle “halkçılık” anlayışının bugün ulaşılmaması gereken idealleri tanımlamaktan ziyade Türkiye’nin güncel sorunlarına somut çözümler üretecek şekilde geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. 1920’lerin siyasi gerçekliği “halkçılık” ilkesinin eldeki imkanlar doğrultusunda hayata geçirilmesine müsaade etmiştir. Bugün ise öncelikle gelir dağılımında adalet bekleyen orta ve alt sınıfların taleplerini dikkate alan, Türkiye’deki sınıf gerçekliği ile barışan bir halkçılık anlayışına ihtiyaç duyulmaktadır. “Ulus” ve “sınıf” kavramları arasındaki klasik çelişkiyi dillendirmek ve “sınıf” eksenli analizlerin yeni bir toplumsal bölünmeyi tetikleyeceğine dair endişeleri tekrar etmek Türk toplumunu 1920’lerin ideallerine ulaştırmadığı gerçeğinden hareketle Türkiye’de 2000’li yılların “halkçılık” ilkesini yeniden tanımlamaktan ziyade yeni bir içerikle zenginleştirmeye ihtiyaç bulunmaktadır. Bu süreç ise Cumhuriyetin tarihsel ve politik kodları ile uyumlu, buna karşılık yeni dünya düzeninin yeni kavramlarına karşı Türk toplumunun ulusal ölçekte refahını gözecek yeni çözümler üretecek içeriklerle de zenginleştirilmelidir. Bu zenginleşme süreci geçmişten bir kopuş değil aksine Cumhuriyetin kazanımları üzerine inşa edilen kümülatif birikimin içinden doğan yeni bir senteze ulaşma arayışındır. Bu çalışmada ifade edilen “yeni”likten kasıt, gerek Kemalist-ulusalcı kesimin gerekse Kemalizme eleştirel mesafeden yaklaşan entelektüellerin gündeme getirmediği metinleri saklandığı yerden çıkarmak ve 2000’lerde

Kemalist eksenli bir halkçılık anlayışının 1960'ların 70'lerin birikimiyle ve vizyonuyla güncellenebilmesi imkanını paylaşabilmektir.

Sonuç

Kemalizmin “Halkçılık” kavramını ile ilişkisini incelerken idealler ile dönemin siyasal koşulları arasındaki ilişkiyi daha sağlıklı bir biçimde analiz etmek gerekmektedir. Bu vesileyle Cumhuriyetin kurucu ideolojisinin Halkçılık kavramına yaklaşımı daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Görülüyor ki ne Osmanlı Devleti'nin son döneminde ne de Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında toplumsal yapının bir bütün olduğuna dair izler bulmak mümkün görünmemektedir. Her iki dönemde de yöneticilerin toplumsal yapının bölünmüşlüğünü zımni olarak kabul ettikleri, bu önkabul sebebiyle toplum içindeki ayrıtımlara son vermek istedikleri çok net bir biçimde ifade edilebilir. Kemalizmin iktidar olduğu dönemdeki Halkçılık kavramına da bu noktadan bakmak gerekmektedir. Halkçılık, Milli Mücadele döneminde “millet egemenliği” kavramı ile ön plana çıkan ve mevcut rejime karşı egemenliğin halka devredilmesini talep eden bir niteliğe sahipken, Kemalist devrim ile birlikte kurulan yeni siyasal ve toplumsal yapıyı bir arada tutabilmenin bir aracı olarak görülmemelidir. Yöneticilerin, “toplumumuzda sınıf yoktur” derken toplumsal farklılıkları ve eşitsizlikleri görmezden gelen bir yaklaşıma sahip olmaktan ziyade mevcut ayrıtımlar üzerine sağlıklı bir toplum ve rejim kurulamayacağına dair tedirginlik içinde olduklarını düşünmek gerekmektedir. İlgili dönemde çözülemeyen sorunların ve Halkçılık ilkesi ekseninde giderilemeyen eşitsizliklerin tespiti bizzat 1960'lı yılların Kemalist aydınları tarafından da net bir biçimde yapılmıştır. Bu dönemde yapılan tespitlerde “sınıfsal eşitsizliklere” dikkat çekilmesi bu aydınların yalnızca politik eğilimlerinden kaynaklı değildir. Dönemin aydınları aynı zamanda Türkiye’de kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak değişen ve dönüşen bir toplumsal gerçekliğe kayıtsız kalmamışlardır. 1960'lardan günümüze uzanan bu süreçte bahsi geçen aydınların gözünden bakıldığı zaman “sınıfsız ve kaynaşmış bir toplum” olma fikrinin bir realiteyi değil bir ideali yansıttığını bu sebeple de içinde yaşanan süreçte Halkçılık kavramına ideallerin merkezinden bakıldığı kadar toplumsal gerçeklerin çerçevesinde yeniden değerlendirmek gerekecektir. Kemalizmin “Halkçılık” kavramının gerek ortaya çıkış gerekse siyasal pratik ekseninde “Milliyetçilik” ilkesi ile bir arada gelişim göstermesi sebebiyle de günümüz itibarıyla “ulus” ve “sınıf” kavramlarını birbirini ötelemeden ve/veya birbirinin yerine geçmeden yeni bir toplumsal kuram inşasında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz, “Cumhuriyet Türkiyesi’nde Sınıf Bilincinin Oluşması 1923-1940”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiyesi’ne İşçiler 1839-1950*, (Der. Donald Quatert ve Erik Jan Zürcher), İletişim, İstanbul 2017, s. 123-153.
- Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak, İstanbul 2012.
- Akal, Emel, *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm*, TÜSTAV, İstanbul 2002.
- Akçura, Yusuf, *Siyaset ve İktisat*, (Yay. Haz. Erol Kılınç), Ötüken, İstanbul 2015.
- Arar, İsmail, *Atatürk’ün Halkçılık Programı*, Baha Matbaası, İstanbul 1963.
- Atılğan, Gökhan, “Türkiye’de Toplumsal Sınıflar 1923-2010”, *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, (Der. Faruk Alpkaya, Bülent Duru), Phoenix, Ankara 2017, s. 269-312.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye’nin Düzeni Cilt 1*, Tekin, İstanbul 1998.
- Aydoğan, Metin, *Yeni Dünya Düzeni, Kemalizm ve Türkiye*, Pozitif, İstanbul 2015.
- Ayman, Güler, *Ulusalçılık ve Karşıtları*, Pozitif, İstanbul 2015.
- Başaran-Lotz, Neslişah L. ve Cangül Örnek, “Milli Mücadele Yıllarında Sosyalizm Etkisinde Halkçılık”, *Toplumsal Tarih*, S. 304, 2019, s. 58-65.
- Başkaya, Fikret, *Paradigmanın İflası: Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, Özgür Üniversite, Ankara 2011.
- Baykan, Toygar Sinan, “Halkçılık ve Popülizm: Türkiye Vakası ve Bir Kavramın Kullanımı”, *Mülkiye Dergisi*, C. 41, S. 1, 2017, s. 157-194.
- Berkes, Niyazi, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Bilgi, Ankara 1975.
- Bursalı, Orhan, *Ulus Yıkıcılığı Zamanları*, Cumhuriyet, İstanbul 2010.
- Çavdar, Tevfik, *Bir İnkılabın Günbatımı 1908-2008*, İmge, Ankara 2008.
- Çeçen, Anıl, *Kemalizm*, Fark, İstanbul 2006.
- Çelik, Nur Betül, “Kemalizm: Hegemonik Bir Söylem”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, (Ed. Ahmet İnsel), İletişim, İstanbul 2002, s. 75-91.
- Çelik, Seydi, “Atatürk’ün Halkçılık Beyannamesi ve Cumhuriyet Dönemi Halkçılık Anlayışı”, *Teori*, S. 107, 1998, s. 16-32.
- Doğan, İlyas, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, Astana, Ankara 2014.

- Eliçin, Emin Türk, *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Güncel, İstanbul 2007.
- Georgeon, François, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura 1876-1935*, (Çev. Alev Er), Tarih Vakfı, İstanbul 2005.
- Georgeon, François, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, (Çev. Ali Berk-tay), Yapı Kredi, İstanbul 2006.
- Gökalp, Ziya, *Makaleler IV*, (Haz. Ferit Ragıp Tuncor), T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1977.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, (Haz. Mehmet Kaplan), T.C. Kültür Bakan-lığı, Ankara 1976.
- Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, İş Bankası, İstan-bul 2008.
- Günyol, Vedat, *Orman Işırsa, Çağdaş*, İstanbul 1979.
- Günyol, Vedat, *Yeni Türkiye Ardında, Çağdaş*, İstanbul 1976.
- Haspolat, Evren, “Meşrutiyetin Üç Halkçılığı ve Kemalist Halkçılığa Etkileri”, *Atatürk Yolu*, S. 47, 2011, s. 557-584.
- Kansu, Ceyhun Atuf, *Atatürkçü Olmak*, Bilgi, Ankara 1996.
- Kansu, Ceyhun Atuf, *Bağımsızlık Devrimcisi*, Telgrafhane, Ankara 2018.
- Karaömerlioğlu, Asım, *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döne-minde Köycü Söylem*, İletişim, İstanbul 2006.
- Karaömerlioğlu, M. Asım, “Türkiye’de Köycülük”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, (Ed. Ahmet İnsel), İletişim, İstanbul 2002, s. 284-297.
- Keyder, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim, İstanbul 2011.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, (Der. Mümtazer Türköne, Tuncay Önder), İletişim, İstanbul 2012.
- Meydan, Sinan, *Atatürk Etkisi*, İnkılap, İstanbul 2019.
- Meydan, Sinan, *Kuruluş Ayarlarına Dönmek*, İnkılap, İstanbul 2017.
- Noviçev, A. D., *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yarı Sömürgeleşmesi*, (Çev. Nabi Dinçer), Onur, Ankara 1979.
- Özbay, Taylan, *Atatürkçülüğün Kurtuluş Savaşı*, Telgrafhane, Ankara 2015.
- Özbudun, Ergun, *1921 Anayasası*, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1992.
- Özden, Mehmet, “Bir Halkçı Münevverler Platformu: Halka Doğru Dergisi (1913-1914)”, *Milli Folklor*, S. 89, 2011, s. 109-119.

- Parla, Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, Deniz, İstanbul 2009.
- Perinçek, Doğu, *Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu*, Kaynak, İstanbul 2010.
- Sarıhan, Zeki, “Halk Çağının Ürünü ‘Halkçılık Beyannamesi’”, *Teori*, S. 107, 1998, s. 3-15.
- Sezgin, Ömür, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu*, İmge, Ankara 2005.
- Tanör, Bülent, *Kurtuluş Kuruluş*, Cumhuriyet, İstanbul 2010.
- Tanör, Bülent, *Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)*, Yapı Kredi, İstanbul 2009.
- Tanyol, Cahit, *Atatürk ve Halkçılık*, Türkiye İş Bankası Kültür, Ankara 1981.
- Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı: Köktenci Modernitenin Doğuşu*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2010.
- Timur, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge, Ankara 2003.
- Toprak, Zafer, “II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, *Toplum ve Bilim*, S. 1, 1977, s. 92-123.
- Toprak, Zafer, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938*, (Yay. Haz. Atilla Aksoy, Mustafa Pirili), İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayınları, İstanbul 1977, s. 13-31.
- Toprak, Zafer, “Osmanlı Narodnikleri: Halka Doğru Gidenler”, *Toplum ve Bilim*, S. 24, 1984, s. 69-81.
- Toprak, Zafer, *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*, Doğan, İstanbul 2013.
- Tökin, İsmail Hüsrev, *C.H. Partisinin Dünya ve Cemiyet Görüşü*, Ülkü, Ankara 1946.
- Tunçay, Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar 1908-1925 Cilt 1*, İletişim, İstanbul 2009.
- Yeğen, Mesut, “Kemalizm ve Hegemonya?”, *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Kemalizm*, (Ed. Ahmet İnsel), İletişim, İstanbul 2002, s. 56-74.